

Філософсько-символічне значення Води в українській етнокультурі

Гончарук В. А.

к. п. н., доцент, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

м. Умань, Україна, goncharuk424@ukr.net

Вода – символ початку і кінця всього суцього на землі: з'являється вода – з'являється життя, зникає вода – приходить кінець усьому живому.

Вода́ (зменшено-пестливі – *води́ця, води́чка, води́ченька, вóдонька*) – прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем; опостизована в народній творчості, оскільки з нею тісно пов'язане життя людини від народження до смерті, взагалі все земне природне життя [1, с. 106].

Циклічність існування природи, постійне оновлення природи за принципом «життя-смерть-життя» зумовило відшукування речовин, які, «будучи компонентом усього живого і неживого у цьому світі, не були б підвладні смертності, субстанцію, яка «тримає» цей світ, аби він не розпався, аби він не помер» [2, с. 45]. Такими було визнано воду-вогонь-повітря-землю: «ці субстанції відіграють важливу роль у життєзабезпеченні вітальних потреб людини», також «вони є «повсюдними», виявляючи себе щомиті в навколишньому середовищі», – зазначає М. Гримич [2, с. 45].

Людина з найдавніших часів перебувала у тісному взаємозв'язку з навколишнім світом, підтримувала гармонійні стосунки з природою, адже дуже чітко усвідомлювала, що від її життєдіяльності залежить цілісність природного довкілля, зокрема збереженість і якість усіх його компонентів.

Людина – невід’ємна частинка її величності Природи, тому в ній знаходимо ознаки Останньої.

Деякі філософи уже в XVII ст., як-от К.-Т. Ставровецький, сприймали тіло людини як дзеркало природи, якій воно «причасне»: «землі – плотию, воді – кровію, диханієм – воздуху, теплотою – огневи, древу – растительною силою» [3, с. 236]. Аналогічно дії тіла поставали як динамічні знаки-відповідники явищ довколишнього світу. Так само, як «на небеси суть світила, сонце, гром, блискавиця, вітри, так і в главі – очі, яко світила, глас, яко гром, мановеніє ока, яко блискавиця, диханіє з ноздрев исходить, яко вітр» [3, с. 236].

Згідно з давнім міфологічним світовідчуттям, за О. Лосєвим, час і простір слід сприймати як невіддільний ряд процесів і явищ, які співіснують у їхній вічності та їхній тимчасовості, бо «часова вічність і вічний час є визначена й обмежена безкінечність, де безкінечне становлення і вічна самоприсутність є одне й те саме» [4, с. 86]. На безкінечність і безперервність часу вказують метафоричні вислови «час плине (тече, протікає)», на закінчення часового відтинку – «час стікає (спливає)». А такі з них, як «часовий потік», «часова течія», безпосередньо доводять, що час асоціюється з рікою (інакше – з водою, яка постійно перебуває у русі). На підтвердження цього наводимо слова з української народної пісні: «Час рікою пливе...». Доказами того, що вода символізує рух, виступають і такі фразеологізми: «багато (чи мало) води утекло» (означ. «минуло багато часу»), «піти (збігти) за водою» (означ. «минути без вороття (про час) або зникнути, пропасти») [1, с. 106].

В системі українського народного світогляду особливе місце належить віруванням і обрядам, пов’язаним із водою – «природною стихією чи фізичною субстанцією, яка в широкому міфоритуальному контексті постає важливим обрядовим символом, ритуальним знаком, сакральним елементом світобудови і магічним оберегом» [5].

Образ-символ Води несе астральну силу й енергію, розкриває свою святість, формуючи українську етнокультурну традицію. В одній із своїх праць Е. Касірер, досліджуючи символи, зауважив, що людина ставить між собою і світом захисну стіну символів, а символ є ключем до природи і людини. Сама людина живе не тільки у фізичному, а й у символічному універсумі [6, с. 27]. І щоб відновити філософський зміст української етнокультури, слід дослідити символи-знаки, які існували на нашій землі впродовж тисячоліть.

М. Гримич у праці «Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців» дослідила першоелементи світу (воду, землю, вогонь) і на основі доведень підвела нас до розуміння головної формули життя. Вона зазначає, що згідно з цією формулою основними компонентами життя є «запліднювально-репродуктивний комплекс «вода-земля» + джерело енергії «вогонь (сонце)»», а саме життя – «це «вічна хімічна реакція «цих трьох основних компонентів між собою, завдяки якій вічний світ не є чимось застиглим, незмінним, а постійним кругообігом за схемою «народження-смерть-народження»» [2, с. 45]. Дослідниця пропонує роз'яснення вічності: «Вічність – найприродніша форма існування світу і має вона вигляд замкненого кола, а життя – це рух по цьому колу вічності» [2, с. 45].

М. Гримич звертає нашу увагу на приналежності перерахованих вище першоелементів до категорії «першоматерії», яка визначається тим, що «вони, за магіко-міфологічними уявленнями, є універсальними, життєдайними, вічними (споконвічними) субстанціями і, отже, причетними до «сакрального»». І далі авторка стверджує: «Саме поєднання усіх цих атрибутів визначає їх у ролі першоматерії і дає їм право називатися «святими» («свята вода», «свята земля», «святий вогонь»), навіть без відповідності до християнського контексту» [2, с. 45].

Дослідниця пише про першість цих субстанцій, яка полягає не в тому, що вони «були на початку світу (архаїчний світогляд поняття «початок» світу не знав, життя – це хід по колу), а в значенні першості якісної. Вони є

базовими, основними». Також авторка відзначає ту їхню першість, яка з погляду магіко-міфологічного означає «сакральність» і «святість»: «Ці субстанції святі, бо вони найперші. Вони святі, бо творять Життя. Вони святі, бо – всесильні». «Життєдайність цих першоелементів, – пише дослідниця, – виявлялася у кожного по-різному: земля – народжує, вода – запліднює, вогонь – дає енергію» [2, с. 46]. Підсумовуючи викладене, М. Гримич стверджує: «Ритуальне вшановування цих елементів складає головний для України культ – культ родючості, базований на аграрній магії» [2, с. 46].

Порівнюючи суть цього культу з головним призначенням язичництва – збереженням і примноженням роду, родючості землі, плодovitості худоби, охороною способу життя і цінностей роду [7], робимо висновок про їхню спільність, а звідси й про святість означених першоелементів.

Крім того, святість субстанцій вода-вогонь-повітря-земля виявляється, на думку дослідниці, і в тому, що вони пов'язані не лише з життям, а й зі смертю. Вона пояснює це тим, що в магіко-міфологічному розумінні це вважається абсолютно логічним, бо без смерті немає народження [2, с. 51]. І далі: «А оскільки ці субстанції є первинними і повсюдними, то вони зв'язують буття з небуттям» [с. 51].

Цікаві уявлення існували у предків про вододіл між цим і тим світами. Вода є посередником між білим світом і світом померлих. За народними уявленнями, всі ріки стікаються до однієї Великої ріки, що пов'язує цей світ із «тим світом». На той світ у казках можна потрапити через криницю або переправившись через річку чи море. Вірування, згідно з якими вода була шляхом на той світ, відобразились у стародавньому обряді поховання, коли мерців клали в човен, а той човен або пускали на воду, або спалювали. Це повинно було прискорити й полегшити переправу душі на той світ.

Існував звичай ворожити «на воді» (зокрема, пускання на Купайла вінків по воді, ворожіння на воді перед шлюбом тощо): вважалося, що «знаки» подають мертві. Дослідники вже давно довели, що вода не випадково

використовується в усіх обрядах ворожіння: в цьому її функція зв'язку з потойбічним світом [2, с. 52].

Таке міфоритуальне, філософсько-символічне тлумачення води пронизує всю сферу традиційної побутово-господарської діяльності, ритуально-обрядового життя українців, знаходить свій вияв у словесній творчості, тобто присутнє в усьому бутті нашого народу. Звідси можемо говорити про своєрідну «філософію води», яка дуже міцно закріпилася в українській народній культурі та потребує уважного дослідження.

Література:

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. К.: Довіра, 2006. С. 106–108.
2. Гримич М. П. Світ. Першоматерія і формула життя. Першоеlementи світу (вода, земля, вогонь). Формула життя / Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. (Когнітивна антропологія). – К.: ВІПОЛ, 2000. С. 45–52.
3. Пам'ятки братських шкіл на Україні. Київ, 1998. С. 236–237 / Історія української культури. Том 2. Київ, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm>
4. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. М.: Политиздат, 1991. 525 с.
5. Горошко Л. М. Знакові функції води в обрядах і віруваннях українців Карпат: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / Ін-т. укр-ва ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народ-ва НАН України, 2007. 18 с.
6. Кассирер Э. Философия символических форм. Т. 1 : Язык М., СПб. : Университетская книга, 2002. 272 с.
7. Слов'янська міфологія — Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Слов'янська_міфологія